

KAGERBAUER ANTAL ÉS A ROMANTIKA ÉPÍTÉSZETE ERDÉLYBEN

PÁLYAKEZDÉS

Kagerbauer Antal (1814—1872) építész munkássága nem került el az építészettörténettel foglalkozók érdeklődését. A kortárs Hunfalvy Jánostól kezdve a Románia építészettörténetét megíró Grigore Ionescuig többen figyeltek fel rá, s hol modernségét méltatták, hol mint a romantika úttörőjét értékelték. Csak művei számbavétele váratott magára. Pedig mesterünk eddig számon tartott munkái alapján is érdekes egyéniségnek látszott. Alkotásai között egyaránt találunk klasszikus és romantikus fogantatásúakat, s e két művészi irányzat párhuzamossága, illetőleg egymásba szövődése egész tevékenységére jellemző.

Ha az eddigiek során arra panasztunk, hogy a késő barokk építészetet elhanyagolta a kutatás, akkor most elmondhatjuk, hogy a klasszicizmus, de főként a romantika építészete szinte teljesen feltáratlan. Egy-két nagyobb szabású munkától eltekintve, nem ismerjük sem a műveket, sem tervezőiket. Nem tudjuk, hogy a stílusok — főként a romantika — milyen körülmények között honosodtak meg és milyen mélyen gyökereztek, hogy művelőik milyen gyakorlati és elméleti felkészültséggel rendelkeztek, milyen előképek után igazodtak, és a kor eszmeáramlatai mennyire hatottak munkásságukra. A helyzetet csak súlyosbítja, hogy a stílusok polgári emlékhelyeire állandóan pusztul, sokszor anélkül semmisül meg egy-egy épület, hogy valamirevaló felmérés vagy fényképanyag maradna utána.

Kagerbauer Antal tevékenységének bemutatásával részben a kor építészetének megismeréséhez kívánunk hozzájárulni, részben pedig a pusztuló emlékhelyekre szeretnők felhívni a figyelmet.

A kor hazai mestereinek működését tárgyalva elsőrendű kérdés lenne annak felderítése, hogy hol tanulták szakmájukat és milyen szellemi központoktól nyert indítással láttak munkájukhoz. Ebben a tekintetben Kagerbauer Antalról is alig tudunk valamit, csak elszórt adatok alapján következtethetünk indulásának körülményeire.

Szülvárosa, amint Verestói Mihály kolozsvári főbírónak a városháza felavatásakor mondott beszédéből kitűnik, Torda volt. De a tordai római katolikus egyház anyakönyvébe abrudbányai keresztelő pap írja be utólagosan a keresztelés idejét — 1814. június 5. —, mivel Abrudbányának abban az időben nem volt önálló anyakönyve. Így igen valószínű, hogy a Kagerbauer család — Kimpelnek is írják nevét — Abrudbányáról költözött be Tordára.

Születési évén kívül azonban mesterünkről semmit sem árulnak el az anyakönyvek, így fogalmunk sincs, hogy milyen környezetből indult el építész-pályája felé. Kolozsvár városa „vízerejét, vízvezetését, kövezetét, kánálisátóját” rendező tervének bevezető soraiban azt írja, hogy a Szamoson lévő anyagát helyzetét 1828-tól, tehát 14 éves korától ismeri; ez azt jelenti, hogy attól kezdve Kolozsváron él; valószínűleg itt tölti inas éveit. Mivel önállósodása

előtt Winkler György építőmester mellett dolgozott mint vicepallér, talán nem nagy merészség azt feltételezni, hogy nála is inaskodott. Felszabadulása után a kötelező vándorútra indulhatott, s nincs miért kételkednünk abban, hogy sok más társához hasonlóan ő is a Magyarországon keresztül Bécs felé vezető utat választotta.

Tevékenységét vizsgálva szembetűnő technikai szakképzettsége, geodéziai és hidraulikai tájékozódottsága. Ilyen irányú munkásságát számba vévén, arra a következtetésre jutunk, hogy szakismereteinek egy részét valószínűleg politechnikai intézetben szerezhette meg; Pesten vagy Bécsben hallgathatott egy vagy két szemesztert 1832—1834 között.

Mesterének 1836-ban bekövetkezett halála után annak félbemaradt munkáit fejezi be: a kolozsvári nagy várdaház, a Híd utcai nagyhíd, a Szent György kaszárnya és a Magyar utcai (Lenin út) református templom építését, valamint Teleki Imre kolozsvári házának (Dr. Petru Groza utca 1. szám) és Rhédei Ádám újtordai vendégfogadjának renoválását. Kagerbauer az újtordai építkezésekről készített és 1836. december 14-én Kolozsváron keltezett költségkimutatására neve mellé oda is írja: „Winkler György művének folytatója.” Lehet, hogy a felsoroltakon kívül más munkát is örökölt volt mesterétől, mert annak özvegye csak 1839-ben vonta meg tőle férje nála lévő pénzeit.

Kagerbauer a Winkler mellett eltöltött évek során az akkori Kolozsvár legjelentősebb építkezéseit ismerte meg, és sokoldalú szakmai gyakorlatot szerzett. Mindez azzal járt, hogy jópénzű, tekintélyes megrendelőkkel került kapcsolatba, akik a későbbiek során jelentős munkákat bíztak rá. De ezek segítették ki indulása idején is pénzzavarából, mikor Winklerné megvonta tőle a hitelt. A Winklertől örökölt munkák révén megszerezte a város, valamint az egyházi körök bizalmát is. Így már kezdő építész korában nagy lehetőségek nyíltak meg előtte.

Kagerbauer teljes önállósulása az 1839-ben felvett adósságok ellenére biztató anyagi sikerrel járhatott. Ezzel magyarázható, hogy már az év őszén külföldi tanulmányútra készül. A várostól „mestersége tökéletesítése végett” a téli öt hónapra Ausztria, Bajor- és Poroszország fővárosába kért útlevelet. Egy későbbi leveléből azonban az derül ki, hogy ezt a telet Velencében és Milánóban töltötte. E szűkszavú említésen kívül olaszországi útjáról többet nem tudunk, de hogy mesterünk számára nagy jelentőségű volt, arról stílusa győz meg minket. A negyvenes években alkotott klasszicista művein a reneszánsz hatás érzik, s homlokzatain a firenzei paloták mértéktartó fegyelme uralkodik. Olaszországi útjával függhetett össze a klasszicizmus előkészítésében nagy szerepet játszó, az antik Róma kultúrájáért lelkesedő, az olasz városok épületeit, tereit megörökítő kiváló olasz rajzoló, rézmetsző és építész, Giovanni Battista Piranesi két munkájának megszerzése is; ezeket 1863-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek ajándékozta.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy eredeti elképzelése szerint még ebben az évben meglátogatta volna az említett német államokat — vagy memóriája csalta meg a dátumot illetően. Tervét azonban később mégiscsak megvalósíthatta, s a német földön látottak hozzájárulhattak gótikus formaelemeket tartalmazó romantikus stílusa kialakulásához.

AZ OLASZ RENESZÁNSZ BÚVKÖRÉBEN

A fiatal mester első ismert munkája olaszországi tanulmányútja évéből való. A Teleki Imre háza renoválásához (1836—1843) készített dátum nélküli, műszaki jellegű részletrajzain kívül kutatásaink során megtaláltuk egy szintén keltezés nélküli korai kriptatervét, melynek hátára idegen kéz — valószínűleg a megrendelőé — írta fel: *1839. júl. 5.* Mivel a sok utólagos renoválás miatt már nem lehet eldönteni, hogy a Teleki Imre háza homlokzatának kialakításában Kagerbauernek mekkora szerepe lehetett, mesterünk ifjúkori stílusáról e kriptaterv alapján alkothatunk fogalmat (90. kép).

A szóban forgó terv négy klasszicista modorban kidolgozott kriptahomlokzatot tartalmaz. Közülük a legjobb arányú és a legelegánsabb a bal oldali alsó, melynek görögös szépségét a nemes arányok, a nagy sima falfelületek, valamint a két dór oszlop tartotta, középen lépcsősen megmagasított sima attika együttese adja. A felette lévő változat hasonló szellemű, de már kevésbé elegáns. A három bejárati nyílással fellazított homlokzat sokat veszített nemes egyszerűségéből, s az arányok megváltoztatása sem mondható szerencsésnek. A jobb oldali két homlokzat lezárása oromzatos, egyiken a Winkler-től tanult, párkányra támaszkodó hármás vakív klasszicista motívumát (vö. a Winkler által renovált gyalui kastély homlokzatával) fedezhetjük fel. A másik változat, a széles falcsíkon nyugvó vakívvel, a keskeny üveglablakkal az előbbinél profánabb jellegű, és ha figyelmesen megnézzük, a kolozsvári Kendeffi palota homlokzatának középrészére ismerünk benne. Ez az azonosság a későbbiekben majd eligazít a Kendeffi palota mesterkérdésének kibogozásában.

Az ismertetett kriptatervek kivétel nélkül klasszicista jellegűek, s azt mutatják, hogy Kagerbauer már kezdettől az új stílus híve.

Az olaszországi utazással Kagerbauer életében lezárult a felkészülés szakasza. Az anyagilag független fiatal pallérnak a külföldi tanulmányút szakmai tekintélyt szerzett, s az 1840-es években igényes megrendeléseket eredményezett: néhány éves halogatás után rábízták a Magyar utcai református templom befejezését, és ezzel párhuzamosan megnyerte a városháza felépítésére hirdetett pályázatot is. Volt alkalma tehát bizonyítani, hogy külhoni stúdiuai alatt sok mindent megtanult.

A kétágú református templom első „plánját” még 1828-ban Winkler György készítette a debreceni nagytemplom tervének alapos felhasználásával (93, 94. kép). Winkler az akkor már kész debreceni templom homlokzatát és alaprajzát Beregszászi Pál 1823-ból való metszete alapján ismerte, és ami az alaprajzi beosztást illeti, elég szolgáian ragaszkodott hozzá (91. kép). Később, valószínűleg 1830 körül a debreceni templomhoz készült Thalher-féle terv szellemében változtatott eredeti elképzelésein. Elhagyta a tornyok mögötti helyiségeket, s ezzel a két toronytestet mintegy függetlenítette a hajótól. Később a tervet felküldték Budára is, lehet, a módosítások ellenőrzése végett, de az is megtörténhet, maga a budai szakértő, akiről feltételezhető, hogy ismerte a debreceni templomhoz készült összes tervet, javasolta a változtatásokat. Ma már nehéz lenne eldönteni, a két lehetőség közül melyik az igaz, mivel erre vonatkozóan az építkezés iratanyagában csak egy szűkszavú közlést találtunk. Az 1831. évi kiadások jegyzékében egy 3 forintos tételt a következőképpen indokolnak: „Ingenieur kapitány Silling úrnak Budára a templom dolgába küldött levélért és arra kapott válaszáért és templomrajzolatért.*

Schilling kapitány úrról egyelőre csak azt tudjuk, hogy azonos azzal a Schilling János nevű geometrával, városi mérnökkel, aki 1837-től mint consistor az egyház nevében gyakorol felügyeletet az építkezésnél. Nyilván kolozsvári volt, azért fordultak hozzá a templomépítés gondjaival is. Könnyen elképzelhető, hogy az ő révén jutott hozzá az egyház a debreceni nagytemplom Beregszászi-féle metszetéhez is. Ily módon a Péchy Mihály mérnök őrnagy teremtette új, klasszicista templomtípus mintarajzának Kolozsvárra való gyors eljutása ugyancsak mérnökkari tiszttel közvetítésével valósult volna meg. Jelentéktelennek látszó dolog, de ez is jelzi, mennyire fontos lenne elkészítenünk mérnökkari tiszteink „civil” tevékenységének mérlegét s felmérni szerepüket az új stílusok térhódításában, az új technikai megoldások bevezetésében.

Winkler nem dolgozott sokáig a templomon; a hajó falainak felrakása után bekövetkezett halála miatt — feltehetően már 1839-től — Kagerbauer Antal vette át az építkezés irányítását. Mivel az egyházközség konzisztóriumának gyűlése 1840. január 5-én elhatározta, hogy a templom fedelének elkészülte után nem a boltozathoz fognak, hanem a két torony megépítéséhez, Kagerbauer első feladata a homlokzat és a két torony újratervezése lett (95. kép).

Noha a homlokzat tervrajzát csak 1841-ben keltezi, a tornyok költségvetését már 1840-ben elkészítette. Így 1840-re datálható a tornyok harmadik és negyedik szintjének dátum és aláírás nélküli részletrajza is, mely teljesen megegyezik az 1841-es homlokzatrajzon szereplő tornyok formájával, és találunk hozzá a költségvetés tételei is. Ez utóbbi ugyanis külön tünteti fel a tornyok szögletes alsó és hengeres felső részét; az említett rajz szintén e két rész tervét foglalja magában.

Kagerbauernek a homlokzat újraalkotásakor — mivel a falak már készen voltak — alkalmazkodnia kellett elődjéhez; ezt azonban nagyon megkönnyítette az a körülmény, hogy annak idején Winkler a legmodernebb kéttornyos templomterv után igazodott. Ezt a tervet a magyar klasszicista templomok építői hosszú időn keresztül követésre méltónak találták, s a XIX. század első felében az alaptípust újabb és újabb változatokkal gazdagították. A típusban rejlő gazdag variációs lehetőség s annak klasszicista szelleme eredményezte, hogy mesterünk anélkül módosíthatott a homlokzaton, hogy a terv alapkoncepcióján változtatnia kellett volna.

Ha figyelmesen megnézzük a Péchy-, Winkler- és Kagerbauer-féle terveket, azt tapasztaljuk, hogy míg a Péchy debreceni terve — a sok változtatás ellenére is — mind a belső térrendszer kialakítása, mind a részletformák tekintetében határozott fordulatot jelentett a klasszicizmus felé, a Winkleré ehhez mérten visszalépés, hiszen a Péchy homlokzatát az átmeneti stílus szellemében dolgozta át. Kagerbauer viszont már Péchyn is túllépve, az olasz reneszánsz ígészetében módosított a homlokzaton.

A két torony közé fogott enyhén kilépő 3 tengelyes középrészt tagoló 6 vaskos faloszlop ión fejezetét korinthosziakkal helyettesítette, a tornyokat és a hajót tagoló pilaszterek fejezeteivel együtt. Az ajtók és ablakok lezáródását félkörívesse alakította, a földszinti nyílásokat vállpárkányra támaszkodó, vakolatkeretes ívekkel zárta. A megszüntetett ablakok helyét pedig ugyancsak párkányra futó klasszicista vakívekkel töltötte ki. A timpanon mögül eltüntette az urnás tetőrészt, s helyette a tornyok második szintjének magasságáig érő, a tetőt teljesen eltakaró, kockagyámos párkánnyal szegett,

rusztikás attikával zárta a homlokzatot. A kockagyámos párkány a később tárgyalandó Kendeffi házon is megtalálható. Az egész homlokzatot, a hajót, de még a tornyokat is olaszországi élményeit idézve rusztikát imitáló vakolással borította.

A megnyújtott két toronytest alsó részén (Winklernél az utolsó szint) a ión pilaszterföket szintén korinthusziakra cserélte ki, de ezek már teljesen reneszánsz megfogalmazásúak. Megjegyezzük azonban, hogy Kagerbauer megmaradt tervén a hajó és a tornyok pilaszterfejezetei között nincs különbség. Úgy látszik, hogy a kőfaragónak adott rajzon változtatott a toronyra kerülő fejezetek formáján. A négyszögletes toronytestből kinövő henger alakú felső részt belül csegelyek tartják, kívül balusztrádos erkély fogja körül, és négy egyenes záródású szemöldökpárkányos ajtó töri át. Természetesen ezt a részt is rusztikázva képzelte volna el. Az erősen kiugró zárópárkány fölé magasító falgyűrűre helyezett, félgömb alakú, nyeles gombbal díszített „kupolát” tervezett. A gyűrűvel a „kupola” megnyújtását érte el, karcsúbbá téve vele magát a tornyot is.

A tornyok felső részének újratervezésekor (96. kép) Kagerbauer az 1831 és 1837 között épült egri székesegyház és az 1835-ben tervezett nagyvárad református templom tornyait vette alapul (92. kép). Nyilvánvaló, hogy a várad templomot tervező Szász József vármegyei mérnöknek szintén a Hild József építette egri székesegyház volt a mintaképe. Kagerbauer 1841 szeptemberében annyit változtatott eredeti elképzelésén, hogy a „költségek kímélése érdekében” a faragott kőből tervezett balusztrádot öntöttvas korláttal helyettesítette. Az öntöttvas mellvédek ekkor még Bécsben készültek, így kérdés, hogy valóban kevesebbe kerültek-e, mint a faragott kő. Az azonban vitathatatlan, hogy abban az időben még újdonságnak számítottak; az öntöttvas díszítőelemek használata csak a század vége felé válik általánosabbá.

A mintaképek megválasztása mindenesetre azt jelzi, hogy mesterünk élénk figyelemmel kísérte a távolabbi vidékek építészeti életét, s a látottakat, mihelyt is alkalom kínálkozott rá, azonnal hasznosította. Ezt tanúsítja az ablakok asztalosmunkájához 1848-ban készített rajza is (98. kép). Részben hasonló megoldású ikerablakokat láthatunk a nagyvárad református templom tervén is, de Kagerbauer visszamegy az ősforráshoz, s az olasz reneszánsz korai kapcsolt ablakainak mintájára tervezi meg a kétágú templom ablakkereteit. Ez az ablaktípus azonban már magában hordozza romantikus korszakának kétosztatú gótikus ablakait.

A belső térképzést illetően részletrajzokkal nem rendelkezünk, de itt módosításra már nem nagyon volt lehetősége, hacsak a díszítőelemek tekintetében nem. A hajót dupla hevedereken nyugvó csehboltozattal fedte; a hevederek alá sima frízű, hármas tagolású párkányrészeket iktatott, s ezeket korinthuszi fejezetes falpillérekkel támasztotta alá; a pillérek lábukat akan-tuszlevelekkel díszítette. A főhajó és kereszthajó találkozási fölötti négyszöget négy hevederre függesztett kupolával borította, s a kupolát egymást váltó aranyozott rozetta- és kazettasorokkal rakta ki. A kereszthajó ión oszlopokra helyezett karzatait ő építette, s a belső vakolás is az ő munkája volt. Nem szerepelnek viszont az eredeti terven az orgonakarzat alatti pillérek, melyeknek beiktatását a karzat faszerkezetének megrokkánása tehetné szükségessé. A ión oszlopok csigás fejezetei alatti antemion a városháza előcsarnokát tagoló pilaszterek fejezeteinek frizével tart rokonságot.

A kétágú református templom Kagerbauer-féle terve nem valósult meg maradéktalanul. Részben azért, mert a megrendelő kívánságára maga a mester is módosított rajta, részben — és ez a lényegesebb — mert a már szinte kész munka befejezése egyre inkább kicsúszott a kezéből; a felszentelés előtti utolsó simításokat már Böhm János végezte el helyette (97. kép). Kagerbauer lényegében 1852-ig dolgozott a templomon. Ettől kezdve azonban az állandó pénzhiány miatt a munkálatok akadoztak, s a felmerült elszámolási nézeteltérések miatt mindinkább visszavonulásra kényszerült. 1856-ban azonban, mikor sorra került a templom külső vakolása, még egyszer megpróbálta kezébe venni a vezetést, de a konzisztórium gyűlés úgy határozott, hogy a megbízást annak adja, aki a legkevesebbet vállalja el. Ezzel a határozatával tulajdonképpen elvágta az útját a homlokzat terv szerinti teljes rusztikázásának. Az új építőmesterek alkalmazása megakadályozta, hogy Kagerbauer az akusztikai szempontból rosszul felállított szószerket megfelelőbb helyre tegye. Mindennek ellenére az új kolozsvári református templom Kagerbauer közreműködése révén az erdélyi klasszicista templomépítészet figyelemreméltó alkotása lett (99—102. kép).

Hatását a vele szinte egyidőben épülő *gyalui református templom* mérhetjük le (103. kép). Lehet, hogy ez utóbbi tornyának megtervezése is még Kagerbauer nevéhez fűződik, de mivel kivitelezésére csak az 1870-es években került sor, inkább Kagerbauer tanítványait, Hottner Ferdinándot és Debreczeni Balázst sejtjük a gyalui építkezéseket időnként megvizsgáló, az egyházi iratokban meg nem nevezett pallérok mögött.

A kétágú református templom neoreneszánsz ablakai két kolozsvári házban is feltűnnek. A *December 30. utca 23.* számú ház emeletének öt ablaka hasonlít feltűnő módon hozzájuk (105. kép), de a kapu halhályagos mintázata már Kagerbauer másik művével, a Mikó-kripta ajtajával, illetve az ahhoz készített üvegezés-tervrajzzal mutat rokonságot. A házat mesterünk renoválhatta az 1850-es években.

Ugyancsak az ő stílusára ismerhetünk a *Roosevelt utca 8.* számú ház homlokzatának megfogalmazásában is, ahol nemcsak az emeleti ablakok megoldása vall rá, hanem öt idézi a Múzeum térre néző, konzolokon nyugvó, zárt emeleti erkély mellett a homlokzat egész felületének Kolozsváron szokatlan rusztikázása is (104. kép). E két ház esetében Kagerbauer közreműködése annál is inkább feltételezhető, mert neoreneszánsz stílusa nem talált követőkre Kolozsváron. Csak később, 1875-ben a Horváth testvéreknek a csákgorbói kastély átalakításához készített tervén tűnnek fel ismét a 'kétágú templomról ismert ablakok.

A templom építésével párhuzamosan, 1840-ben, valamint 1843 és 1844 között Kagerbauer Antal *Rhédei János* Belső Közép (Dr. Petru Groza), valamint Belső Szén (Napoca) utcai *sarokházait* is renoválja. A két munka közül az utóbbi volt a jelentősebb. Itt teljes homlokzátalakítást tervezhettek, mert a front vonalának megállapítása miatt Rhédei biztosokat kért a várostól. Hogy ezt a munkát a tervezett időpontban elvégezték-e vagy nem, arról hallgatnak a levéltári források. Ennek ellenére az az érzésünk, hogy erre csak a század hatvanas éveiben kerülhetett sor, mikor az épületet kétemeletessé alakították. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy ezt a munkát is Kagerbauer végezte el. Erre mutat a klasszicista, de neoreneszánsz elemeket is tartalmazó homlokzat, a volutákra fektetett öntöttvas mellvédű erkély, a rácsoknak a

marosújvári kastély erkélymellvédjeit idéző mustrája, valamint a kétágú templom felé utaló párkányra támaszkodó vakívek sora.

Kagerbauer korai, reneszánsz ihletettségű korszakának utolsó eddig ismert nagyobb szabású műve a *városháza épülete* (106. kép).

A város régi tanácsházát az 1798-as tűzvész olyannyira megrongálta, hogy már akkor felmerült az új épület szükségességének gondolata. Terve és költségvetése 1799-ben el is készült, de az Aedilis Directio módosító javaslata, telekgondok és az anyagiak hiánya miatt ekkor még a régi renoválása mellett döntöttek. Az 1826-os két földrengés után azonban az építést már nem lehetett tovább húzni. Az épület annyira veszélyessé vált, hogy még a tanácsüléseket sem lehetett benne megtartani.

1826-ban Winkler György tervet, később költségvetést készített hozzá, de akkor még az építési alapok elégtelensége miatt nem fogtak hozzá a munkához. Hosszú huzavona után, 1840-ben végre együtt volt az építési költség — az erre a célra lebontandó bástyák köveit is beleszámítva —, s elhatározták, hogy a Winkler terve alapján, melyet a „mostani idő körülményeihez alkalmaztatva” átdolgoznak, megkezdik az építést. A Winkler-féle terv modernizálására két építész vállalkozott, Böhm János, akit müncheni tanulmányai idején a város 200 forinttal segített, és Kagerbauer Antal. A tanács a terveket a következő javaslattal küldte a Választott Közönség elé: „... a tanács a Kagerbauer Antal által készített tervben foglalt elosztást helyesebbnek tartja, de ellenben a Böhm János által készített frontispiciumot szebbnek; miért is véleménye a lenne, hogy az elosztásra nézve az első, a frontispiciumra nézve pedig az utolsó építési terv használtassák.” A Választott Közönség a Kagerbauer terve mellett döntött. Ezért a főbíró 421. szám alatt előterjesztette Kagerbauernek a városházához készített tervét a 30 400 ezüstforintot kitevő költségvetéssel együtt. A Választott Közönség a tervet és költségvetést elfogadta, és sürgette a tanácsház felépítését, mivel a régi fedelét már lebontották, s falai romladozván, nagyon dísztelenül hatott a város közepén. Az érvek között szerepelt az is, hogy a Választott Közönség a maga gyűléseit a Fehér Ló vendégfogadónál (Redut), éppen az istálló felett kénytelen tartani.

A Böhm neve a további feljegyzésekben többé nem szerepel. Ennek ellenére sokan úgy vélekedtek, hogy a városháza homlokzata a Böhm János tervei alapján épült fel. Ha nem ismernők a Böhm és Kagerbauer művészi alkata közötti különbségeket, ha nem lenne szerves kapcsolat a Magyar utcai templom és a városháza homlokzata között, a Böhm közreműködését a városi levéltár további iratai alapján is el kellene vetnünk.

A gubernium 1842. február 24-én kelt, 2004. számú leiratában ugyanis szintén a Kagerbauer Antal által készített tervet hagyja jóvá, amin közben csak annyi változás történt, hogy módosították az épület fedelét, s az ablakok számát eggyel növelték. A jóváhagyás alapján Kagerbauer az előzőleg felszámított összegnél 470 ezüstforinttal kevesebért, 24 324 ezüstforintért vállalta fel a munkát, 400 forintot számítva a régi épületek bontásáért. Ez alapján kötik meg vele a szerződést, amit a gubernium július 1-én kelt, 6820. számú leiratában el is fogad azzal a meghagyással, hogy a munkát azonnal kezdjék meg.

Kagerbauer a költségek leszorítását célzó kényszerű változtatásokba nem nyugodott bele, 1843-ban újra beadta felülvizsgálatra az elfogadott tervet, valamint eredeti plánját, s a kettő összevetésével bizonyította be, hogy ha

az első emeleti ablakok száma 9 marad és nem 7, mint az eredeti elgondolás szerint, „nagyszerűségéből az épület sokat vesz”. Javasolta tehát, hogy a homlokzat 7 tengelyes legyen, mert így az ablakok nagyságát a homlokzat szépsége érdekében növelni lehet. A kapualj tartóoszlopait az arányokra való tekintettel masszívabbakra tervezte, s nem téglából, hanem kőből óhajtotta megépíteni őket. Új elképzeléseit a fedél és a csatornák módosításával együtt egy szakértőkből álló bizottság elfogadta, „mivel az mind a külső csínnak, mind az épület nagyszerűségének teljesen megfelel”. A fedélmódosításra a célszerűbb súlyelosztás miatt került sor, mivel az oszlopokkal fellazított központi rész feletti nagyterem nem bírta volna el a reá nehezedő egyenetlen súlyelosztású tetőt.

Kagerbauer tehát ragaszkodott eredeti elképzeléseihez, s a tanácsház felépítését végső soron saját ízlése szerint Valósította meg. Díszpolgári oklevelének szövege és az avatáson mondott főbírói beszéd szintén ebben az értelemben méltatja érdemeit. Persze az még mindig nyitott kérdés marad, hogy mesterünk mit hasznosított a Winkler-féle tervből, melyet nem ismerünk, csak annyit tudunk róla, hogy 1826-ban átdolgozásra javasolták, mivel két oldalbejárata sok helyet foglalt el, s kőoszlopainak megépítése is költséges lett volna.

Ha a kétágú református templommal kapcsolatosan már felmerült az olasz reneszánsz paloták hatása, a városháza esetében még határozottabban beszélhetünk erről. Mivel azonban sem a Winkler-, sem a Kagerbauer-féle tervek eddigelé nem kerültek elő a városi levéltár rendezetlen anyagából, mesterünk művészi orientációját illetően csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk.

A városháza tervezésekor az alapvető problémát az jelentette, hogy az épületet aránylag szűk telken kellett elhelyezni, mégpedig olyanon, mely két egymással párhuzamos utcát kötött össze: a Belső Közép utcát és a Király utcát (Augusztus 23. utca). A tervező nem fogta fel mechanikusan feladatát, nem igyekezett olcsó eszközökkel kielégíteni a városatyák pillanatnyi igényeit, viszont gondolt a növekvő város későbbi szükségleteire is, tehát szem előtt tartotta a további bővítés lehetőségét. Ugyanakkor nem feledkezett meg a két utcára nyíló telek előnyeinek kihasználásáról sem. Olaszországot járt mester, akinek nemcsak a formák kötötték le a figyelmét, de méltányolta a szellemes építészeti megoldásokat is, hamar rájöhett arra, hogy a Piazza della Signoriát és az Arno-partot összekötő, Vasari tervezte Uffizi palota mintájára oldhatja meg ügyesen feladatát. Az aránylag szűk telken elhelyezkedő, ugyancsak hivatalok számára készült Uffizi palotának az utcát közrefogó két hosszú szárnya, hármaskapunyílása adhatta az ötletet Kagerbauernek is, hogy a városházát U alakban, Főtérre néző homlokzattal, hármaskapunyílóval, a hivatali helyiségeket magukban foglaló, hátranyúló két keskeny szárnyal építse meg (109. kép). Hogy nem légből kapott hasonlatosságról van szó, azt az udvari homlokzat félköríves, sugaras osztású ablakai, a kapualj nyomottabb, de ugyancsak mélyített tükrökkel tagolt boltozata, a boltozatot tartó oszlopok és pillérek azonos ritmusa bizonyítja. A két hátranyúló szárny nem ért el a Király utcáig, így a hátsó frontra homlokzat sem kerülhetett, de hogy számított a szárnyak továbbépítésére, az befejezetlen lezárásukból is látszik. A bal szárny továbbépítésének gondolata már 1858-ban felmerült, de az épület alaprajz kínálta bővítésének lehetőségét máig sem aknázták ki. A két utcára nyíló telek ilyenformán való beépítéséből hosszú időn keresztül hasznot húzott a város lakossága, hiszen az épület kapuján keresztül a Király

és Farkas utcák (Kogălniceanu utca) lakói könnyen kijuthattak a Főtérre, s ez a kijárás megkönnyítette az addig kissé eldugott színháznak a Főtérről való megközelítését is.

A városháza 7 tengelyes, kétszintes épület, középtengelybe eső félköríves lezáródása kocsibejáróval s mellette kétfelől egy-egy hasonló kiképzésű, csak valamivel alacsonyabb bejárattal a gyalogosok részére. A háromnyílású kapuzat felett 4 pár konzolon nyugvó, öntöttvas mellvédű erkély található; ez a rusztikázott homlokzat minden dísze. Az ablakok mindkét szinten félköríves nyílásúak és rusztikázott szegéllyel körbefogottak. A ritkagyámos főpárkány felett sima attika zárja le a homlokzatot; ennek lépcsősen megemelt központi részét a város tölgyfalevél koszorúba foglalt hárombástyás címere koronázza. A homlokzat rusztikázása a városháza esetében még fokozottabban utal a firenzei reneszánsz palotahomlokzatok felé. Különösen a Palazzo Gondival mutat közelebbi rokonságot. Nem tudjuk, nem éppen ennek arányaira való tekintettel javasolta Kagerbauer annak idején a 9 tengelyes homlokzat megváltoztatását. A város címere az eredeti terven nem szerepelt; megfaragtatását később határozták el, nyilván az épület közösségi jellegének hangsúlyozására. Ezen túlmenően az ötlet azért is szerencsés volt, mert a hármas kapunyílás ritmusát a címer három bástyája kitűnően hangsúlyozza.

A kapualj nyomott boltozata mélyített faltükrökkel tagolt, s triglif-metope soros dór párkányra támaszkodik, melynek geiszonját mutulusok díszítik. A boltozatot hordó oszlopok és pillérek változó ritmusúak: egy-egy erőteljes pillér fog közre két dór oszlopot (107. kép).

A sávós vakolású udvari homlokzaton a két masszív pillérre támaszkodó hármas kapunyílás felett közös könyöklőpárkányra ültetett, mélyített falmezőbe helyezett 3 félköríves lezáródású, sugaras osztású ablakot találunk, felettük egyenes szemöldökpárkánnyal (108. kép). A szinteket plasztikus kiülésű övpárkány választja el, mely körbefut a két hátranyúló szárnyon is. A 7 tengelyes oldalszárnyak sávozott földszintjén eredetileg félköríves lezáródású ajtók és ablakok váltogatták egymást, párkányra támaszkodó vakolatkeretes ívekkel övezve, ma csak a középső ajtó van meg, a két szélsőt ablakká alakították. Az emelet ablakai szintén egybefolyó szemöldökpárkányra támaszkodnak, egyenes záródásúak, felettük táblás falmezők és egyenes szemöldökpárkányok találhatók.

Az épület belsejének díszét a fölépcső, a központi előtér és a nagyterem együttese jelentette; a mellékszárnyak egyszerűek, a hivatali helyiségek a szűk folyosó egyik oldalán helyezkednek el. A széles fölépcsőt barokk reminiscenciákat mutató szalagfonat-díszes, faragott kőmellvéd szegélyezi, lapított, gerzedes urnákat tartó, hasáb alakú posztamensekkel tagolva (110. kép). A lépcső felett két pillérre támaszkodó hármas árkádív nyílik az előtérre, melynek falát ugyancsak pilaszterekre futó, szívléccel kereteit vakívek ölelik körül. A pillérek és pilaszterek párkányfejezeteit tojássor díszíti, alatta antemionszerű fríz húzódik, rozettákból és az őket elválasztó lótuuszvirágszerű díszítőményekből alakítva.

A falakat dekoráló aranyos babérmagkoszorúk azt jelzik, hogy közcélra készült palota-intériurról van szó. A lépcsőforduló falának két vakívébe befalazott XVI. századi emléktáblák — az óvári városfalból kerültek ki — csak emelik az ünnepélyes hatást (111. kép). Az egykori nagyterem amfiteátrumszerűen volt kiképezve, de ma már teljesen átalakított formában szolgálja a köz ügyét. A Bánffy palotát leszámítva a korabeli Kolozsvárnak ez az

egyetlen épülete, melynek belső kiképzése is méltóképpen hangsúlyozza rendeltetésének megkülönböztetett fontosságát. Az építetőbiztos büszkén hangoztatta is, hogy a nálánál „jártasabb, érdemes egyének” véleménye szerint a kolozsvári városháza „mind pompájára, mind osztályozására nézve az elsőseget kívánja” Erdélyben.

A városháza épületének tanulmányozása, valamint az eddig elmondottak arról győznek meg, hogy Kagerbauer építészeti feladatainak megoldásához jó érzékkel választotta ki a mintaképeket, s az azok vizsgálatából leszűrhető tanulságokat ügyesen hasznosította az előtte álló feladatok megoldásánál. A felszentelési ünnepségek aljegyzői beszéde Kagerbauert dicsérve kereken ki is mondja, hogy a mester ezzel az épülettel „a pallérozott külföld szép ízlését” plántálta át ide.

A városházát 1845-ben avatták fel, s az építő mestert érdemeinek elismerésül ünnepélyesen és díjmentesen a városi polgárok sorába iktatták. Felsorolt érdemei között nemcsak a városháza „maga által készített terv szerinti” felépítése szerepel, hanem az is, hogy „e nemes Város kebelében többrendbeli nevezetes épületeket épített”. Az elismerés, mely Kagerbauer tekintélyét nagymértékben megerősítette, egyben nekünk szóló figyelmeztetés is: mesterünknek még több lappangó műve vár felkutatásra.

Ezek közül máris felemlíthetjük a városháza mellett emelkedő egykori *Kendeffi* palotát (Dr. Petru Groza utca 2. szám), melynek átalakítása szorosan kapcsolódik a városháza építéséhez (112. kép). A reá vonatkozó levéltári adatok szerint építése még a XVIII. század legvégére tehető: 1801-ben a rajta lévő asztalosmunkáról készül kimutatás, 1813-ban a kőművesmunka becslését állítják össze. Az 1817-ből való adatokból az tűnik ki, hogy építő mestere Winkler György volt. Ez adatok alapján a *Kendeffi* palotát mint egyik legkorábbi érett klasszicista épületünket tarthatnók számon, ha Winkler a mai formájában építette volna meg. Veress Ferencnek a városházáról készített múlt századi felvétele azonban, melyen a *Kendeffi* ház csücske is látszik, egészen más jellegű homlokzatot sejtet. Ennek ablakai egyenes záródásúak, a földszinten párkányszerűen kiugró, széles falcsíkra támaszkodó klasszicista vakívakkal koronázva, az emeleten pedig egyenes szemöldökpárkányokkal hangsúlyozva. Az ablakok mindkét szinten egybefolyó könyöklőpárkányra támaszkodnak, minek következtében az épületen erős vertikális tagolás érvényesül. A földszinti ablakok megoldása, valamint a homlokzat egész megfogalmazása tökéletesen Winklerre vall. A jelenlegi homlokzat a réginél sokkal könnyedébb, tervezője a vertikális tagolás monotonitásának bizonyos fokú feloldására törekedett, s azt akarta, hogy a homlokzat összhangba kerüljön a városházával. Ennek érdekében a földszint két párkány közé fogott ablakai helyett az 1, 2, 6. és 7. tengelybe nagy méretű félköríves ablakokat tervezett, párkányok és szemöldökök nélkül, s félkörívesre formálta a sugaras osztású kapu nyílását is. A középső három tengely enyhén előrelépő rizalitot alkot, melyet a kapu felett három konzolra támaszkodó kőbábos erkély hangsúlyoz. Az emelet ablakai, úgy tűnik, változatlanok maradtak: egyenes záródásúak, felettük táblás mezőkkel és egyenes szemöldökpárkánnyal. A középső rész kiképzése megegyezik Kagerbauer előbb ismertetett egyik kriptahomlokzat-tervével. A három tengelyt mélyített falmezők választják el egymástól, melyeket párkányfejezetes lizénák fognak közre, s ezek a középső tengely felé egy klasszicista vakívet emelnek. E rész eleganciája távol áll Winkler nehézkes stílusától. Az 1817-es levéltári adat alapján ugyan felté-

telezhetnők, hogy az épület a Winkler műve, s Kagerbauer tőle inspirálódott kriptaterve készítésekor, de ellentmond ennek a feltevésnek e rész kockagyámos párkánya és sima attikája. Mindkettő a városházán is megtalálható. A kétágú református templom Winkler-féle tervéről szintén Kagerbauer tüntette el a középrész urnás lezárását, kockagyámos párkányra támaszkodó attikával helyettesítve azt.

Ugyancsak a városháza hatása, az 1850-es évek stílusa érződik az épület kapualjának nyomott boltozatán, a falát tagoló tükrös falmezőkön és a párosan elrendezett toszkán falpilléereken is. Mivel a levéltári adatok ellenére eddig is kétségeink voltak, hogy a Kendeffi palota elegáns homlokzatának tervezőjeként elfogadhatjuk-e Winklert, a Kagerbauer-féle kriptarajz felbukkanása után biztosan állíthatjuk, hogy nem. A Kendeffi ház homlokzatát a városháza felépülése után, az 1860-as évek elején Kagerbauer Antal dolgozhatta át.

A ROMANTIKA ÚTJÁN

A városháza építésével elért sikerének köszönhető, hogy munkája befejeztével Kagerbauer több jelentős építési megbízást kapott. Felkérték a zsigóbi Wesselényi kastély egy félbemaradt erkélyének befejezésére, ugyanakkor rábízta a bonchidai Bánffy kastély átépítéssel egybekötött renoválását, illetőleg a szentpéteri katolikus templom felépítését.

Wesselényi Miklós akkor fordult Kagerbauerhez *zsigóbi* építési szándékával, mikor jószágigazgatóját és barátját, Kelemen Benjáminat úgy informálták Kolozsváron, hogy az ott lévő építőmesterek között Kagerbauer a legjobb. Wesselényi a biliárdszoba félbemaradt „tornáca” ügyét szerette volna dűlőre vinni, maga sem tudva, mi lenne jobb, ha felépítené, vagy ha lebontaná. Kagerbauer a tárgyalások során biztatta Kelemen, hogy nem tartja lehetetlennek a tornác „indult stílybeli” felépítését, de előbb látni akarta az épületet. Ígérte is, hogy tervekészítés céljával kiutazik Zsigóra, de mivel abban az időben roppant elfoglalt volt, s bántotta, amiért Wesselényi azonnal munkája díját tudakolta tőle, végül is nem tudjuk, eleget tett-e ígéretének.

Míg a Wesselényi kastélyt az „indult stíly”-lel óhajtotta befejezni, a szentpéteri templomot és a bonchidai átalakításokat már a romantika formanyelvén, gótizáló stílusban valósítja meg.

Már az eddigiek során láthattuk, hogy Kagerbauer élénk figyelemmel kísérte a nemzetközi építészeti életet, s ha módja volt rá, mindig a legmodernebb megoldások után igazodott. A romantika szárnybontogatásáról, a megújult angol gótikáról, a német „nemzeti” stílusú templomok és emlékművek tervezéséről utazásai alkalmával, de metszetgyűjtemények alapján is tudomást szerezhetett. Erről tanúskodik apjának, Kagerbauer Kimpel Ferencnek 1841 után készült tordai síremléke; ezen ugyan még a korinthuszi oszlop is helyet kap, de már a gótika elemei uralkodnak rajta. Az új stílust mindenesetre ismernie kellett, mielőtt az említett nagyobb szabású feladatok megvalósítására vállalkozott volna. Az adott két esetben azonban Kagerbauer új iránti érdeklődése mellett a stílus megválasztásában a megrendelő határozott óhaja is érvényesülhetett. A szentpéteri templom építéséhez akkor kezdett hozzá, mikor már javában készült a Szent Mihály-templom hatalmas neogótikus tornya, s mi sem természetesebb, mint ha ugyanaz az építető a régi középkori

templom helyébe is gótikus stílusban rendeli meg az újat. Bonchida esetében ugyancsak a feladat „magasztossága” határozta meg az új stílust. A tulajdonos Bánffy József célja — aki az új építészeti megoldások iránt Kagerbauerhez hasonlóan fogékony volt — az lehetett, hogy az új stílusban rejlő lehetőségeket kihasználva, az épület középkori jellegét kidomborítsa; és ehhez nem a barokkban megújított reneszánsz kastély eredeti díszítőformáit, hanem a romantika idején újjáélesztett gótikát tartotta a legmegfelelőbbnek.

Az építészeti romantikának Kagerbauer tevékenységéhez köthető jelentkezése tehát sem forradalmi útkeresést nem jelent, mint több angol építész tevékenységében, sem nemzeti ügyet nem szolgál, mint Németországban, még csak azt sem mondhatjuk róla, hogy az 1848-as bukott forradalom után a múlt építészetének idézésével akarja a lelkeket ellenállásra mozgósítani a Habsburgok elnyomó politikája ellen. Kagerbauer a romantikát mint új építészeti anyagokkal dolgozó, követésre érdemes modern művészeti stílusirányt fogta fel, mely historizáló jellege révén a legalkalmasabb kastélyok és templomok „korhú” helyreállítására, valamint emberi nagyságot és családi rangot tükröző síremlékek megalkotására. Mesterünk új iránti lelkesedése, megrendelőinek múlt iránti nosztalgiája eredményezi szóban forgó két művének s általában reprezentatív jellegű romantikus épületeinek létrejöttét. A romantikát ekkor még sem ő maga, sem a polgári közizlés nem tartotta a mindennapok építéstílusának, hanem valami magasabb eszmei tartalom kifejezőjének, mely valóságos érzést sugall, tiszteletet ébreszt a köz javára munkáló áldozatos életek iránt, ugyanakkor méltó az arisztokrácia „rangjához” is, és alkalmas a múlt hangulatának felidezésére. Jellemző, hogy az 1860-as évekig romantikus stílusú polgárház nem épült Kolozsváron, de romantikus stílusú polgári síremlék igen. Maga Kagerbauer sem romantikus stílusban építi meg saját házát, de apja síremlékét abban tervezi. Az elmaradt társadalmi viszonyokban, a polgárság fejletlen voltában kereshetjük okát, hogy a romantika polgári igényekre szabott építéstílusára nálunk részben az arisztokrácia pártoló hozzáállása révén honosodik meg. Igaz, mint ezt Kagerbauer egyik patrónusa, Mikó Imre esetében is láthatjuk, ennek az arisztokráciának egy része a sajátos társadalmi viszonyok következtében maga is polgári célokért küzd.

A szentpéteri templom építésére és a bonchidai kastély renoválására hozzávetőlegesen egyidőben kerülhetett sor; a szentpéteri templom 1847-ben már kész van, de a bonchidai munkálatok is befejeződtek az 1850-es évek elejére. A kettő közül mégis a templom látszik korábbiaknak. Ennek merev, élettelen részletformái azt mutatják, hogy mesterünk még nem uralja eléggé a stílust; műve nem kapcsolható sem a bonchidai, sem a marosújvári kastélyhoz. Egyedül hatszögű tornya s főbejáratának keretelése utal későbbi kriptáira és síremlékeire, de ez utóbbiak messze felülmúlják a szóban forgó, meglehetősen erőteljes alkotást.

Az új *szentpéteri templom* részben a régi falaira épül fel, altemplomként megtartván az egykori hajó egy részét (113. kép). Beosztásában a gótikus falusi templomok alaprajzi elrendezését, az egy tengelyre felfűzött torony, hajó, szentély tagolást követi. A torony négyzetes alapból indul s utolsó szakaszán válik hatszögletűvé, a hajó öt boltszakaszos, kívül párkányig érő támpillérekkel, a szentély a nyolcszög három oldalával zárul, és három boltsüveg fedí. Keleti oldalbejárata számarhátíves. Szemöldökgyámos főbejárata a torony alsó szintjén található csúcsíves keretbe foglalva; felette vakmérműves fríz

és a francia katedrálisokra emlékeztető négyzetbe írt hatalmas körablak látható. A következő szintet vakmérnöves díszítősorok közé fogott csúcsíves ablak tölti ki. A négyszögletes torony test utolsó, csúcsíves ablakokkal áttört szakasza csúcsos ormokkal — vimpergákkal — és fiálékkal ékes; ezek a hat-szögletű, gúla alakú sisakkal fedett zárórészt ölelik körül.

A toronyaljat kétszakaszú csehboltozat fedi, kétoldalt 2—2 szoborfülkével; ezekből egynek-egynek felső ívmezejét áttört kőrácscsal csipkézte ki, mint a bonchidai kastély ablakait. A hajót levélfejezetes falpillérekre futó, hevederekre függesztett csehsüveg boltozat fedi, mely azonban bordaimitációk segítségével a hálóboltozatot mímeli. A szentpéteri templom és a kétágú református templom boltozása két különböző stílusban, egymással párhuzamosan folyt, de a szentpéteri templom készült el hamarabb. Felirata szerint 1844—1846 között épült, s az egykor temetőkertnek használt cinterme köré épített rácsos kerítés kapuján az 1850-es dátum olvasható. Fedelének egykori 1863-as évszáma utólagos javítást jelzett.

Kelemen Lajos úgy tudta, hogy Kagerbauer Kolozsváron több templomot is emelt. Az eddig tárgyalt kettőn kívül feltételezhető, hogy ő építette a Mó-cok útján a *Szegények kápolnáját* is, de ez mai átalakított formájában nem alkalmas a kérdés eldöntésére. Mesterünk szerzősége még felmerülhet a *há-zsongárdi temetőkápolna* kapcsán is, itt viszont az írásos források hiánya nehezíti a mesterkérdés végleges eldöntését; tanítványai ugyanis kitűnően utánozták stílusát.

A *bonchidai kastély* nyugati szárnyának romantikus stílusban való átépítésére, a kastély monográfusának, Bíró Józsefnek megállapítása szerint, ugyancsak korán került sor; szerinte a munkálatokat 1850 körül be is fejezték. Állítását arra alapozza, hogy az építető Bánffy József (megh. 1858) korából való kastélyábrázolásokon a romantikus szárny már látható. A bonchidai családi levéltár a háborúban jórészt elpusztult, így reményünk sem lehet rá, hogy az átépítés idejét ennél pontosabban meghatározzuk. A magunk részéről azonban befejezését inkább 1855 körüire tennők. A családi levéltárban a háború előtt megvoltak az átalakításhoz készült rajzok is; a sok részletrajz bizony-sága szerint Bánffy József sokat válogatott, amíg a megvalósításra kerülő terv mellett elhatározta magát. Ma már csak egyetlen gótikus ablakterv jelzi az egykori építői és kivitelezői gondokat.

Bíró József tanulmányában rámutatott, hogy az átalakított nyugati homlokzat újonnan épült rizalitja feltűnő hasonlóságot mutat az anhalti herceg wörlitzi parkjában álló romantikus házzal (Gotisches Haus), melyet az angol származású hercegi építész, Georg Christoph Hesekeiel emelt 1776-tól kezdődően. A négy fiáiéval három részre tagolt bonchidai rizalit szélesebb középrésze nyílt földszinti verandát és emeleti teraszt foglalt magában. A verandára a lakásból két korai csúcsíves ajtó nyílt, míg a terasz nyílását kőrácscsal csipkézett számrhátív ölelte körül a Gotisches Haus loggiájáénál könnyedebb stílusban kidolgozva. A számrhátíves nyílás fölött a homlokzatot Kagerbauer csúcsos oromzattal zárta. A földszintet tompa csúcsíves, az emeletet egyenes lezáródású mérnöves ablakokkal törte át, s hasonlókat tervezett a reneszánsz sarokbástyára is. Az épület sarkára fogazott pártázattal koronázott saroktornyocskát ragasztott, mely a későbbiek során is szívesen használt építészeti motívuma maradt. A homlokzatot a tető alatt gótikus frízzel zárta (114—115. kép).

A földszintes, XVIII. századi eredetű délnyugati szárny (volt konyhaépület) nyugati frontjának ablakait ugyancsak csúcsívesre tervezte, felettük a század második felének polgári építészetére jellemző, többször tördelt szemöldökpárkánnyal. E szárny mellé négyszögletes alaprajzú óratornyot emelt, második szakaszán mélyített falmezőbe helyezett szellőzőnyílással, szintlezáró, fogazott párkánnyal. A párkány fölött csúcsíves, mérműves ablak, óra és hármás ikerablak látható. A tornyot vaskos gyámokon nyugvó koronázórész zárja le (116. kép). Formája egy kissé a régi kaputoronyra emlékeztet, melyet éppen az építető Bánffy József bontatott le nagyarányú átalakítási tervei során.

A kastély számárhátíves emeleti teraszát 1935 után zárt erkéllyé alakították, minek következtében ívnyílását három nem egyenlő magasságú, egyenes záródású ablakkal építették be. A nyílás eltüntetésével a számárhátív fölötti oromzatot is leszedték, s az immár egyenes lezáródású homlokzatrészén is végigfuttatták a zárópárkány. alatti frízt. A háború pusztításai ezt a szárnyat teljesen megsemmisítették, csupán a rozszant torony és egynéhány ablak maradt mutatóba. Kár érte, mivel Középkelet-Európa e területének egyik legkorábbi romantikus emléke volt, mely a késő angol gótika ihletéséből született.

A bonchidai kastély hatása az ugyancsak romantikus stílusban átépített *bonyhai kastély* homlokzatán tükröződik a legjobban (117. kép). A bonyhai kastélyt Bethlen Farkas alakíttatta át 1866 előtt, tehát röviddel a bonchidai építkezések befejezése után. Mestere nem Kagerbauer lehetett, stílusa után ítélve inkább Böhm Jánost, a tehetséges, de szerencsétlen sorsú pályatársat sejtjük mögötte. Az épület elé toldott csúcsos-oromzatos rizalit ötlete Bonchidáról származik, s ugyancsak Bonchidát idézi az oromzat keresztívsoros fríze is. A bonyhai kastély ablakai félkörívesek, román ízü kereteléssel, csak a fő-tengelybe eső nagy emeleti ablak (most ajtó) szárnyai készültek gótikus stílusban. Késő barokk reminiscenciákat árul el a lizénák helyett alkalmazott, mind a két szintet átfogó, mélyített falcsíkok alkalmazása a homlokzat tagolására, melyeknek felső részét az oromzat frízének mintájával megegyező dekoráció díszíti. A frízt is és a címereket is a legutolsó renoválás alkalmával távolították el. Hottner Ferdinánd a *csákigorbói* kastély átalakításához 1867-ben készített tervén a kastély főhomlokzatán a címereket a bonyhai mintára helyezte el (152. kép).

A bonchidai munkálatok befejezése után Kagerbauer újra jelentős megbízáshoz jut. Rhédei Ádámmal való építészeti kapcsolatai szerzik meg számára a vő, Mikó Imre bizalmát is, aki előbb csak az apósától örökölt Rhédei ház javításánál alkalmazza, de mikor 1854-ben gróf Mikes Benedektől megvásárolja a marosújvári uradalmat, mesterünket kéri fel arra, hogy a XVI. századi vár helyén épült, az 1848-as forradalom idején megrongálódott barokk kastélyt reprezentatív lakóhellyé alakítsa át. A tárgyalások 1855-ben már megindultak. A terepfelmérés és tervekészítés után, 1856 márciusában a munka meg is kezdődött. A helyszín felmérésére Kagerbauer két pallérját, a már többször említett Hottner Ferdinándot és Debreczeni Balázst küldte ki; a század második felében mindketten jelentős szerepet töltek be Kolozsvár és környéke építészeti életében (151—153. kép). Levéltári források alapján is kimutatható, hogy a romantikus stílus meghonosítása mennyi szállal kapcsolódik Kagerbauer tevékenységéhez.

A NAGY FELADAT

A téma *Marosújváron* is az volt, mint Bonchidán: múltból merítő „modern” stílussal történelmi levegőt varázsolni a kastély falai közé. Így született meg, ahogy Orbán Balázs írja, a „büszke gót kastély”, melyet Erdély legszebb fekvésű kastélyának tart. Igaz, hogy szemét bántotta az ablakok egyenes záródása, de az északi oldal gazdagon faragott erkélye s a hármastélyes bejárat részben kárpótolták a „stílustalanságok” miatt.

Az épület vizsgálata alapján kitűnik, hogy Kagerbauer lényegében véve a sokat szenvedett régi kastélyt öltöztette új köntösbe. Még a lépcsős oromzattal lezárt, aszimmetrikusan elhelyezett bejáratit is a régi kapuépület áttervezésével alakította ki.

A keleti főbejárat hármastélyes, tört ívű gótikus kapuja fölé Kagerbauer kis, konzolokra fektetett erkélyt épített, s az erkélyre hatalmas üvegajtót nyitott (118. kép). Az erkély alá, a két konzol közé építési emléktáblát helyezett. A rizalit oromzata lépcsőzetes megoldású, középen négyszögbe fogott vak körablakkal. A déli oldalszárny négytengelyes, szabályosan elhelyezett, egyenes záródású ablakokkal, melyek fölött a már Bonchidáról ismert többször tördelt szemöldökpárkány látható. A keleti homlokzat kiegyensúlyozása érdekében a rizalittal ellentétes oldalon kis saroktorony zárja le a kompozíciót; a torony itt már szélvitorlás magas sisakja van.

A nyugati homlokzat ritmusa az előbbihez teljesen hasonló, csupán a részletformák szegényebbek (120. kép). A rizalit két óriási méretű, részben elfalazott szemöldökgyámos gótikus bejárata fölött erkély helyett egy-egy ikerablakot találunk, könyöklőpárkányuk alatt ablakköténnyé alakított stilizált ívsor.

A kastély legtöbb gonddal kidolgozott része az északi homlokzat, mely a Marosra néz (119. kép). Innen nyílik tehát az Orbán Balázs emlegette csodálatos kilátás, s a lentől szemlélő is ezt az oldalt látja. Fő ékessége a két fiáiéval kereteit, háromtengelyes, lépcsős, oromzatos rizalit, melyet négy gazdagon faragott, gótikus gyámon nyugvó, rácsos mellvédes erkély díszít (121. kép). Az erkély alatt három nagyméretű, egyenes záródású ablak látható, az ablakok felett mélyített falmezőbe helyezett négykaréjos díszítmény tölti ki a teret. Az erkélyre három óriási üveges ajtó nyílik, s a középső felett ugyancsak gótikus díszítésű mélyített falmező hangsúlyozza a középtengelyt. A három ajtót a középső felett megmagasított, két kis gyámra támaszkodó közös keret öleli körül. Az erkély fölött az oromzat síkjában két gyám között üres címerpajzs látható. Itt is megtalálható az elmaradhatatlan saroktorony, magas szélvitorlás tetővel. Az ablakok felett mindenütt a többször tördelt szemöldökpárkány található. Hottner Ferdinándnak a csákigorbói kastély renoválásához készített már említett tervén az udvari homlokzat megoldása feltűnő hasonlóságot mutat az északi homlokzat rizalitjával.

A marosújvári kastélyt elemezve, az aszimmetrikus homlokzatok, a közös építészeti keretbe foglalt ikerablakok, a nagyobb fényigényt kielégítő hatalmas üvegajtók, az erkélyek, tornyok, szélvitorlák, a gazdagon alkalmazott vakmértműves frízek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy mesterünk jól tájékozódott a gótika kelléktárában, s Marosújváron már kötetlenebbül, bátrabban bánik annak formaelemeivel, mint Bonchida esetében. A kastély jó tömeghatású, mozgalmas homlokzatú, impozáns épület, faragványai azonban a sok dísz ellenére merevek és élettelenek.

Ami a belső kiképzést illeti, a földszinti folyosó és a lépcsőház minden pompa nélküli, polgári egyszerűséggel készült; masszív gerendákra fektetett síkmennyezetét csak a „stílushűség” kedvéért támasztja alá egy-egy öntöttvas fejezettel ellátott vézna pillér, melyeknek funkcionálküliségét csenevész arányaik azonnal elárulják (122. kép”). A vakmérnöves öntöttvas pillérfőket 1871-ben Bécsből hozatják. Az akkor újdonságnak számító „bronzírozott” öntöttvas lépcsőmellvéd bérházi intérieurt idéz, s ráadásul megszerzése sem volt egyszerű dolog. Bécsben, ahonnan a marosújvári darabok származtak, az öntöttvas dekoráció ekkor már a tömegízlés szolgálatában állott, nálunk kuriózum voltával hódította meg az arisztokrata megrendelőt. Kagerbauer elkészítésük érdekében több műhellyel tárgyalt, Albrecht főherceg öntödéjéből egy Jung nevű öntővel levelezett, de összeköttetésben állt a König és a Kitschelt öntödékkel is, mintákat kért és terveket küldött, gondosan ügyelve arra, hogy a megrendelő rács mintája találjon az épület stílusával. 1870. szeptember 11-én keltezett levelében a következőket írja Mikó Imrének Marosújvárra: „Az *A* lapon lévő rajz a marosújvári kis grádicsra először igen nagyszerű, másodsor a formája igen olasz stílusba vágó... Az főgrádicsra küldött *B* lap szerinti rajz ez épület stílusával és az azon levő cifritásokkal, úgy az ajtókon és ablakokon levő faragásokkal tökéletesen talál.” Jellemző azonban építési viszonyainkra, hogy a mellvédek még 1871-ben sem voltak készen — Orbán Balázs fényképén is anélkül álltak az erkélyek. A griffek, melyeknek „felrakásáért a két áltányon és a két grádicsra” Szatmáry Pál asztaloslegény nyújtott be egy dátum nélküli számlát, ma már nincsenek meg, habár valószínű, hogy éppen az intérieur polgári jellegének ellensúlyozását szolgálták.

A szobákat egykor léckeretbe foglalt tapéta' borította — anyaga szintén Bécsből érkezett —, az ablakfülkéket pedig márványozva festették. A lépcsőházat ugyancsak márványosra színezték, mégpedig az arhitravok és az oldalfalak világosszürke tónusúak voltak, az oszlopfők ettől elütő színűek.

1862-ben Kagerbauer elkészült a kastéllyal, de még hátra voltak a melléképületek. Amint 1871. március 16-án kelt részletes kimutatásából kiderül, Kagerbauer a gazdasági épületekhez is több tervet készített, de ezeket a megrendelő hol túl egyszerűnek, hol túl drágának találta, s a kivitelezéssel mindig egy-egy olcsóbb vállalkozót bízott meg, sokat rontva ezzel az eredeti elképzelések színvonalán.

Kagerbauer marosújvári tevékenysége idején ismételten bebizonyította a technikai kérdésekben való jártasságát. Kolozsvári munkásságát vizsgálva már feltűnt, hogy milyen szakértelemmel szólt hozzá vízügyi kérdésekhez. 1846-ban a Cigány-patakon boltozatos hidat épít. 1854-ben, mint ahogy a városhoz intézett beadványából kiderül, a „Kis-Szamoson” (Malomárok) építendő lépcsőzetes zsilipek és vízemelő gépek segítségével óhajtotta kertjének öntözését megoldani. A Séta úton (Május 1. utca) lévő másik telkén pedig a vízerőt felhasználva gépeket akar működtetni ipari célokra. 1858-ban nagy elaborátumot dolgoz ki a Szamos vízerejének felhasználására, Kolozsvár vízzel való ellátásának, kanalizációjának problémáját oldva meg ezzel. Megírja Kolozsvár utcakövezésével kapcsolatos elképzeléseit, s részt vesz a Szilágysomlyóra vezető út munkálataiban is. Ezek után teljesen érthető, ha a Maros mentén, a víztől meglehetősen távol eső magaslaton lévő marosújvári kastélyban is az építés mellett elsősorban vízügyi problémákat akar megoldani. Hogy az építkezésekhez megfelelő mennyiségű víz álljon rendelkezésére, vízvezetékét szándékszik készíteni, de mivel a csövek lefektetéséhez szükséges árkokat a jó-

százigazgató nem Kagerbauer útmutatása szerint, az oldalfalakat kitámasztva ásatta meg, a dombot átvágó mély árok beomlott, tetemes kárt téve a melléképületekben is. Ezzel egyszer s mindenkorra megbukott a vízvezeték ügye Marosújváron. Ezután Kagerbauer a falu kútjából, valamint a források fel-fogott vizéből alakítandó mesterséges tóból szivattyúkkal akarta felemelni a vizet, de ez az elképzelése sem valósult meg, mivel a szivattyúkra Mikó sajnálta a pénzt. Felmerült az az ötlet is, hogy a vízemelő szerkezetet nem Bécsből rendelik, hanem jutányosabb áron a Bolyai-tanítvány, ezermester Rajka Péterrel csináltatják meg, de mesterünk legnagyobb megbotránkozására az építető sokkal célszerűbbnek tartotta, ha a vizet a Marosról heteken keresztül fogatokkal hordatja fel; pedig a vízvezeték és a kút később öntözéses kerettség megvalósítását tette volna lehetővé. 1869-ben végül mégiscsak megrendelték a szivattyúkat Bécsből, Knaustól, de a két víztartó még 1871-ben sem volt kiásva.

Mindezekon túlmenően Kagerbauer nagy elaborátumot dolgozott ki az uradalomhoz tartozó sómalmok felújítására. Alapos környezettanulmány után, pontos felmérések alapján új gátak, zsilipek építését javasolta, s elképzeléseivel a kincstár képviselője és mérnöke is egyetértett. A terv kidolgozásán, a rajzok pontosságán és a mappák gondos összeállításán látszik a szakértelem s az a törekvése, hogy a felújítás középpontjába a gazdaságosság elvét állítsa. Még azt is számba vette, hogy a környező falvakból hány ember használná a malmokat, s a falvakból mennyire alkalmas utak vezetnek hozzájuk. De hiába volt minden erőfeszítése, a feudális maradványoktól terhes, lassan kapitalizálódó mezőgazdaság még nem méltányolta a nagy befektetéseket igénylő új gazdasági elképzeléseket.

Az építető Mikó Imrével támadt nézeteltérése is éppen abból származott, hogy Kagerbauer a kivitelezésre nem került „szellemi munkájáért” is — ahogy ő nevezte terveit — felszámította a szakértelmét megillető tiszteletdíjat, s a bécsi tervezőirodák árainak ismeretében igyekezett megfizettetni tudását. Elszámolásában ilyen részleteket is találunk: „Szellemi munka az értekeződésre (a sómalmok terveinek megtárgyalása a kincstár szakembereivel), némi előkészületek és számítások”, vagy: „30 600 építési összeg, szellemi munkámért és fáradságomért követelek minden 100 frt után 1 f. 20 krt, az egész összeg után pedig esnék 432 frt... ezen tárgyak mechanis részét a bécsi mérnökök egy ilyenszerű tervezeténél a rajzokon kívül minden 100-tól 4—6 ft-ig szokták taxálni. Az architekturai részeket 2—4-ig. A gátaknak nincsen meghatározott ára. Pesten és Magyarország felvidékén a malmok mechanis részét, a malmok architektúrái részét hogy mennyire szokták taxálni, ezt legfennebb két hét múlva megtudhatom.” S hogy a megrendelőnek semmi kétsége ne maradjon afelől, hogy már nem a régi idők céhes mesterével áll szemben, irománya végére odairja: „Régi időben a nagy urak a művészt meg szokták remunerálni, de én ebben nem részesedhettem.” A vitából nemcsak Kagerbauer önérzetessége derül ki, de a hosszas levelezés rávilágít egész marosújvári tevékenységére. Innen ismertük meg alaposabban a kastélyépítés menetét.

A honorárium körüli viták ellenére — ezek, mint láttuk, teljes erővel csak 1871-ben robbantak ki — a marosújvári kastély építésével párhuzamosan Kagerbauer Mikó Imr.: *románszilvasi birtokán lévő épületek* renoválásához is költségvetést készített, majd 1863-ban új, nagyszabású feladattal bízta meg Mikó, ami nem volt más, mint korán elhunyt felesége kriptájának megtervezése.

Mielőtt azonban ennek tárgyalásához kezdenénk, ki kell térnünk arra is, hogy marosújvári tevékenységével párhuzamosan Kagerbauer egyéb megbízásokat is kapott. Hírneve és családi kapcsolatai járulhattak hozzá, hogy 1859 körül őt kérték fel az *abrudbányai református templom* megtervezésére. Noha a tervezéshez szükséges dokumentáció elkészítése érdekében kétszer is kiszállt a helyszínre, a megrendelés végül is elmaradt. A templomot jóval később, 1889-ben Szalay Ferenc építi fel; a Kagerbauerrel való tárgyalásról is csak azért szerezhettünk tudomást, mert mesterünk kiszállási díjának kifizetéséért a főkonzisztóriumhoz folyamodott.

Ugyancsak a főkonzisztórium levéltárában találunk adatot arra, hogy 1865-ben *Marosújváron* is *református templomot* akartak építtetni vele az akkor még használatban lévő késő román templom helyett. De erre is csak később, 1905-ben került sor.

Ezeknél sokkal lényegesebb volt *Miske Ferenc* megbízása, aki a Torda melletti Szentmihályon (Mihai Viteazul) vele építteti fel Angelika lánya (Jósika Pálné, megh. 1861) *sírkápolnáját*, s valószínűleg ő lehetett a tervezője a báró „gót-mór stílusban pompálkodó” kastélyának is, melyet a második világháború után lebontottak.

A sírkápolna ezzel szemben ma is áll; jelenleg római katolikus templom (123. kép). Az épület — lévén hogy alatta kriptá van — emelt földszintes, kis négyszögletű toronnyal. Homlokzata hármasságú. A kriptába nyíló gótikus ajtó szemöldökgyámos, felette emléktáblák és a Kagerbauer-kriptáknál szokásos csúcsos oromzatos lezárás. A kriptá bejárata felett három oldalán kosáriréses nyílással áttört portikus emelkedik, ugyancsak kriptáitól ismert, középen megemelt lépcsős lezárással, melynek zárópárkánya alatt a várak faragott pártázatára emlékeztető nagy méretű fogsor húzódik. A középső kiugró részt kereszt koronázza, homlokzatán emléktáblák és a kosáriréses nyílás két oldalán egy-egy kör alakú lyuk. Mögötte magaslik a kápolna lépcsőzetes oromzata, homlokfalában kétoldalt két kettős osztatú gótikus ablakkal, középen egy körablakkal és a dátumos építési emléktáblával. Sarkait fiálék hangsúlyozzák.

Belsejében román, gótikus és reneszánsz stíluselemek keverednek. Diadalíve félköríves. Világosra pácolt fából készült mennyezete kazettás, karzatmellvédje viszont már halhólyagos díszű.

A kápolna jó tömeghatású, az egykori parkból maradt hatalmas fák között valóban romantikus látvány. Sajnos újabban giccses reliefekkel csúfították el.

Az 1863-ban elkészült épület, amellet, hogy jó előtanulmány volt a Mikó-kriptához, Kagerbauer már tárgyalt romantikus templomaival együtt hatással volt a kor építészetére is. Erről árulkodik a *makói református templom*, melyet Kagerbauer munkatársa, az őt szívesen utánzó Hottner Ferdinánd építtett 1864 és 1868 között. Ugyancsak ő építi 1872-ben romantikus stílusban a kolozsvári kétágú református templom melletti *papi lakot* is (124. kép). Kolozsváron a szentpéteri templom melletti Szent Erzsébet ispotály épült még romantikus stílusban, de itt a gótikus stíluselemek mellett már a román koriak is feltűnnek (125. kép). Építője ugyancsak Hottner, esetleg a romantika formáit jobban kedvelő Böhm János lehetett. A század vége felé épített *neológ zsinagóga* (Horea út) tervezőjét nem ismerjük, de az épület feltűnő rokonságot mutat az árokalji kastéllyal, előképe pedig a budapesti Dohány utcai zsinagóga volt.

ROMANTIKUS SÍREMLÉKEK

Mint már említettük, a Mikó-kripta megtervezéséhez részben Miske Angelika sírkápolnája jelentette a felkészülést, de ezenkívül romantikus periódusa kezdetén más síremléket is tervezett. Apja fiálászerűen kiképzett, csúcsos oromzatokkal, keresztvirágokkal, kúszólevelekkel díszített sírkövének (126. kép) továbbfejlesztéséből született meg azoknak a nagyméretű síremlékeknek a terve, melyek a kolozsvári temetőben egy csoportban elhelyezve hívják fel magukra a figyelmet. Nagy méreteiket és impozáns voltukat az indokolja, hogy megkülönböztetett tiszteletnek örvendő, társadalmilag megbecsült személyek emlékére készültek közösségi összefogásból. A bányamérnök és író *Debreczeni Márton* (megh. 1851), az 1831-es kolerajárvány idején áldozatos munkájával kitűnt *Barra Imre* (megh. 1854) síremlékét teljes bizonyossággal mesterünk készítette, s felállításuk ugyancsak Mikó Imre közéleti tevékenységével függött össze. Mikónak életelve volt, hogy a közösség érdekében kifejtett nemes emberi erőfeszítéseket nem szabad elfelejteni. Ezért rendezte ő maga sajtó alá és látta el bevezetővel *Debreczeni Márton* kéziratban maradt munkáját, *A kióvi csatát*, s gondoskodott sírja megjelöléséről.

A polgári demokráciáért lelkesedő, nyugat-európai és észak-amerikai úti naplót író *Böloni Farkas Sándor* (megh. 1842) sírkövének elgondolása a Barra Imréével azonos, csak egyszerűbb kivitelű (129. kép). Mégsem állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy Kagerbauer műve. Hiányoznak róla a kúszólevél- és keresztvirág-díszek, emellett vakmérművei is sokkal gyengébb kivitelűek, mint az előbb említettekben lévők. Lehet, hogy a kivitelező kőfaragó volt mérsékelt tehetségű, de az is lehet, hogy a tetején elhelyezett szobor (Szathmári Pap Károly munkája) indokolja a szerényebb dekorációt. Különböző alapja vakmérműves, csúcsos ormokkal körbefogott hasáb, melyből hatszög alaprajzú pillér nő ki ugyancsak vakmérművekkel, kúszólevelekkel és keresztvirággal díszítve. A Barra Imre sírkövén ezenkívül számarhátíves keretbe foglalva a doktor bronzból készült mellképe látható (128. kép).

Karéjokkal bélelt számarhátíveket találunk *Debreczeni Márton* hasonló kompozíciójú sírkövén is, de ezek már kevésbé nyújtott formájúak (127. kép). Vakmérművei különben ennek a leggazdagabbak. Áttört művű fríze felett gúla alakú, nyújtott kősisak emelkedik.

Mindezek ismeretében teljesen érthető, ha Mikó Imre a felesége sírboltja ügyében Kagerbauer szakértelméhez folyamodik. Habár éppen Kagerbauernek Tóth Zsigmondhoz írott leveléből tudjuk, hogy a gróf Böhm Jánossal is készített terveket, melyeket azonban soha nem fizetett ki. A Múzeum-Egyesület egyleti levéltárában lévő sok romantikus kriptaterv között — Mikó Imre akkor a Múzeum-Egyesület elnöke volt — található egy Böhm János-féle mauzóleum-terv (140—142. kép); könnyen meglehet, hogy éppen ez az, amit Mikó Imrének rajzolt. Az sem kizárt, hogy *Debreczeni Balázs* itt található sok terve közül valamelyik ugyancsak Mikó számára készült (147—148. kép).

A Mikó-kriptához Kagerbauer több tervet készített; ezekből a gróf, a mester gunyoros megállapítása szerint, a legolcsóbbat választotta ki. Az építési szerződést 1863. július 7-én kötötték meg. 1864-ben már az alapozási munkák folynak. Közben elkészült a kriptába teendő szarkofág is. Max Emánuel prágai szobrász faragta carrarai márványból, az elhalt feleség portréjával díszítve, „mint a *Burkus király-féle* sírköveken látszik” — írja a kitűnő rajzos *Petrichevich-Horváth János*, aki a szarkofág megrendelését intézte. Mikor Ka-

gerbauer megnézte a kőkoporsót, hogy „minő góth stílusban van tartva”, megállapította: „a sarkophagnak munkálata és annak díszes faragása nincsen semmi összhangzásban a kripta építésével”. Ez, valamint az építető rangja, az elhunyt asszony apjának, Rhédei Ádámnak annak idején megtapasztalt jóindulata, „ezek az okok engemet arra az elhatározásra vittek — írja Kagerbauer Tóth Zsigmondnak —, hogy én a rajznál külömb, a sarkophaghoz illő kriptát építettem, amely nekem a kialakított summánál 500 forinttal többbe jött...” Ez természetesen csak növelte a Mikó Imrével való építésbeli nézeteltéréseket.

A különlegesen jó téglából készült építményt faragott kőből való magas lábazati párkány öleli körül; oldalhomlokzatait három-három támpillér tagolja. Az egyik oldal tömör falazású, a másikon a támpillérek között egy-egy kétosztatú gótikus ablak, vakmezejében áttört négykaréjjal; mindegyik ablak alatt az alkriptát megvilágító, egyenes záródású keretbe foglalt kis ikerablakok láthatók. A főhomlokzat tulajdonképpen egy díszes portáléból áll. Gazdagon tagolt, késő gótikus kapuja felett csúcsívbe foglalt kombinált családi címer. A csúcsív fölött keresztvirágokkal díszített fiálék közé fogott, keresztvirággal ékesített vimperga emelkedik (131. kép). A homlokzatot vártoronyra emlékeztető fogazott mellvéd zárja le. A gonddal faragott kapuzat ajtószáryait ugyancsak gazdagon lepik be a vakmérművek.

Kagerbauer saját művéről — összehasonlítva a Bethlen Domokos-féle és a Jósika-kriptával — 1871. április 2-án azt írja, hogy „annak szerkezete, falazata, anyaga egész Erdélyországban unicum”, még a talajvíz sem szivárog belé. Téglája erős, s a faragásra szánt köveket előbb lenagyoltatta, a kripta területére hordatta és egy évig érlelte, mivel Kolozsváron a „faragott kövek tartósságát a tél és nyár együttesen bizonyossággal szokta meghatározni”. A faragások napjainkban is épek, mesterünk valóban jól értett a kövek megválogatásához.

Amint az építési iratokból kiderül, Mikó sokat töprengett az alkriptába lejáró lépcső öntöttvas mellvédjein, az öntöttvas kapu felállításán, a címerállatoknak — medve és oroszlán — a kerítés tartóoszlopaira való megfaragtatásán, valamint az ajtó színes üvegből készült betétjein, mint mesterünk írja: „a kriptának, az abban nyugvóknak és az életben levő építetőnek úri állásához és vagyonához aránylagos felépítéséről. Ezeknek rajzai, kimérései, az ezekre vonatkozó tudakozódások és levelezések, az ablakokba megkívántató üvegtáblák papirosmintái mind megvannak, de ezekből megkészülve még semmi.” A Mikó-levéltár anyagában található is egy üvegezésminta a színek fel tüntetésével, de ennek megvalósítására nem került sor soha. Ezzel szemben Kagerbauer tanítványa, Hottner Ferdinánd hasonló színes üvegezéssel díszített kaput tervezett Veress Ferenc fényképész házára (Emil Isac Emlékmúzeum) éppen ebben az időben. A kriptakert dísznövényekkel való beültetéséről ugyancsak szép terv készült (130. kép), de ezt a fásítás alkalmával szintén nem respektálták; az épület közvetlen környékét úgy beültették fenyővel, hogy ma már a kripta szinte hozzáférhetetlen.

Kolozsváron Mikó Imréné sírboltja, valamint az Ybl Miklós tervezte romantikus Bánffy-kripta lendíti fel a kriptaépítészetet. Hottner Ferdinándnak és Debreczeni Balázsnak a Jósika- és Bethlen Domokos-féle, valamint más, közelebbről meg nem nevezett kriptákhoz rajzolt tervei neogótikus stílusban készültek (145—148. kép), a Böhm János tervei viszont, Yblhez hasonlóan, főként a román stílus formatárából merítettek. Itt jegyezzük meg,

hogy a Bánffy-kripta homlokzatáról és alaprajzáról készült akvarell, valamint az Ybl főtí templomáról készült metszet egyaránt ott található az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyleti levéltárának feltehetően Mikó Imrétől származó anyaga között (138. kép).

Kagerbauer a Mikó-kripta mellett egyszerűbb, polgári igényeknek megfelelő sírboltot is készített: Tordán idős *Szentpéteri János* (133. kép), Kolozsváron az ács *Kiermayer család* részére (132. kép). Mindkettő homlokzata faragott kőből való; a megmagasított középrészt várakra jellemző pártázat zárja le; mint a Mikó-kripta esetében, s kétoldalt két alacsonyabb, ugyancsak faragott kövekből épített masszív pillér szegélyezi. A pillérek egy kissé kilépnek a fal síkjából, és felső részüket erősen profilált párkány zárja le. Az egyenes záródású ajtók mérművei a két kripta esetében teljesen megegyeznek, s azonos az ajtók fölé helyezett emléktáblák keretelése is. Hasonló felépítésű, csak valamivel díszesebb a Kiermayer-kripta melletti sírbolt is; lehet, hogy ez már nem a Kagerbauer műve, de mindenesetre az ő ihletésére készült. A temetőben még több síremlék viseli magán mesterünk stílusának jegyeit. Meglehet, hogy némelyikről a későbbiek során még kiderül az ő szerzősége.

A tordai temető neogótikus síremlékei ugyancsak közeli kapcsolatban vannak Kagerbauer tevékenységével. Különösen Hátskuj József (megh. 1849), Klug Zsuzsanna (megh. 1856), Gajzágó Flórika (megh. 1860) és Tarsoly Gergely (megh. 1861) sírköve érdemel megkülönböztetett figyelmet. Ezek mindegyike beleilleszthető a Kagerbauer-művek közé (134—137. kép).

VISSZA A KLASSZICIZMUSHOZ

Templomok, kastélyok, síremlékek — ezek Kagerbauernek a romantika formanyelvén megtervezett művei. Mikor azonban újra középületek tervezését, illetőleg renoválását kapja feladatul, ismét visszatér a klasszicizmushoz. Levéltári adatok szerint mesterünk több polgárházat is éoitett, de mivel ezek közül egyet sem sikerült azonosítanunk, nem tudhatjuk, hogy milyen stílusban tervezte őket. A Mócok útja és a Séta út (Május 1. utca) sarkán épült saját házát — ha valóban az az épület, amire gondolunk — szintén klasszicista stílusban építette. A kompozit fejezetes lizénákkal tagolt, leszelt sarkú, két utcára néző homlokzat egyszerűsége, a klasszikus nyugalmú táblás-korongos frízű zárópárkány, a leszelt sarok fölé ült tett sima attika semmi kétséget nem hagy afelől, hogy mesterünk mennyire nem a romantikát tartotta a mindennapok építőstílusának. De hogy a közizlés is mennyire ragaszkodott a klasszikus formákhoz, azt éppen a XIX. század két kolozsvári középületének, a színháznak és a múzeumnak építéstörténete is bizonyítja. A színház átalakításának hamarabb nekifogtak, mégis a múzeum készült el korábban. Közben mesterünk rendületlenül építi a marosújvári romantikus kastélyt, mi több, ekkor tervezi romantikus stílusban a Miske és Mikó sírkápolnát. Kagerbauer tevékenysége tehát kitűnően példázza a klasszicizmus és romantika egyidejűségét és párhuzamos életét.

A késő barokk stílusban felépített, négyszintes előadótermet magába foglaló *színház* (az Egyetemiek Háza helyén állott) közadakozásból kikerülő építési költsége annak idején meglehetősen nehezen gyűlt össze, ezért az öltözők, kelléktár, fűtés problémáját csak felületesen oldották meg. A társalgó és fedett kocsifelhajtó építése el is maradt (149. kép).

1842-ben a Színházi Bizottság anyagilag valamivel jobban állhatott, mert bejelentette a városnak, hogy a színház elé két öl és két láb széles, oszlopokon álló „száraz feljárót” kíván építtetni, s efölött helyezné el a társalgótermet. Bővítést terveztek tehát a homlokzat teljes átalakításával egyetemben. A városi tanács ezzel szemben azt javasolta, hogy az oszlopos bejáratot függő fedéllel helyettesítsék, a társalgót pedig oldalt építsék meg. Egyszóval ellenezte az utca szélességének rovására menő radikális átalakítást, ugyanakkor azt javasolta, hogy nyissanak átjárót a színház melletti üres telken a Farkas és a Király utcák között. Lehet, hogy éppen ezzel a javaslattal függött össze a városháza átjáróssá való építése is. A tanács arra az esetre, ha javaslata nem nyerte volna meg a Színházi Bizottság tetszését, a nagyobb szabású oszlopos homlokzatnak is megígérte ugyan a telket, azzal a kikötéssel, hogy akkor már a gyalogosok számára megkívántató bejáró kérdését is oldják meg. Ez a követelmény nyilvánvalóan a polgárok részéről hangzott el.

Az építésre az 1840-es évek politikai vitái, a forradalom, majd az önkényuralmi elnyomás miatt nem került sor, habár az ideiglenes függő fedelet, amint a színháznak az átalakítás előtti, Veress Ferenc-féle felvételén látszik, csak feltették a bejárat fölé. 1865-ben újra felmerült a színházi előtér és a bejáró kérdése. A Színházi Bizottság — elnöke Kagerbauer patrónusa, Mikó Imre — ekkor újra bejelentette a városnak, hogy a tervezett bővítés következtében a színház frontja most már kevesebbel, másfél öllel lépne ki az utca síkjából, hat és fél öl hosszúságban, mintegy 93 négyszögöl terjedelemben. A város a megkeresést az utcaegyeneség elvére való hivatkozással utasította el, de egy héttel később újra tárgyalásra került a dolog. A Színházi Bizottság ugyanis nem hagyta magát, s a homlokzat tervéről helyszíni szemlét tartott. Innen tudjuk, ki volt a tervező. A homlokzat modelljét Kagerbauer Antal készítette el deszkából, hogy a szakemberek és a városi tanács képviselői a helyszínen nyilatkozhassanak róla. Kagerbauer ez alkalommal hosszadalmasan kifejtette, hogy a színház megfelelő fűtését csak a bővítés révén tudnák biztosítani, nem beszélve arról, hogy eső esetén a „szekérrel jövők ki- és beszállása” is így lenne kényelmesebb. Az építészeti szakértők a szemle alkalmával a bővítés mellett foglaltak állást, csak a szomszédok tiltakoztak továbbra is ellene. Így a városi tanács a kérdés újratárgyalását határozta el. A színházbővítés ügye többet ugyan nem szerepelt a tanács előtt, de egykori felvételek tanúsítják, hogy az átalakítás részben megtörtént.

A meredek, erősen lekontyolt sátozottal fedett régi színház öttengelyes homlokzattal épült, oromzatában három, füzéres, ovális padlásszellőzővel, melyek füzéres táblát fogtak közre. Sávozott földszintjét három egyenes záródású ajtó törte át. Kváderezett sarkú emeletét ión fejezetes lizénák tagolták. Ablakai egyenes záródásúak voltak, felettük egy-egy ökörszemmel. A második, harmadik és negyedik tengelybe eső szalagkeretes ablakok alatt a szintválasztó sávra támaszkodó, stukkóval díszített, táblás kötények voltak láthatók; az ablakok felett egyenes szemöldökpárkány húzódott tárcsadíszes szemöldökfrízzel. Az első és ötödik tengelybe eső ablakokat timpanon koronázta, és alattuk csüngős, keskeny kötények sorakoztak.

A Kagerbauer-féle átalakítás a homlokzat emeleti részét nem érintette, csupán a földszintre szorítkozott. Sajnos az egykori fényképek alapján ma már nem tudjuk eldönteni, hogy a változtatás tulajdonképpen miből is állott. Annyi biztos, hogy a földszinti két oldalablak helyébe mesterünk félköríves nyílású, vállköves, magas lábazaton álló pilaszterekkel kereteit oldalbejáratot

tervezett, szemöldökpárkánnyal, enyhén kilépő falmezőbe ágyazva. A két oldalajtó keretelése közeli rokonságot tart a Főtér sarkán álló Rhédei ház ablakaival, s megerősíti Kagerbauer feltételezett közreműködését az említett épület homlokzatának kialakításában. A középső három tengely elé az egykori fényképek tanúsága szerint megépítette az előteret, de mivel ez a különböző, dátum nélküli felvételeken más-más formában látható, csak annyit mondhatunk a magas lábazati párkánnyal körülfogott, lizénákkal tagolt és sima attikával szegett előcsarnokról, hogy elkészülte után sokat módosítottak rajta, és távol áll a városi protokollumokban emlegetett oszlopos felhajtótól. Ennek ellenére a klasszicista stílusban megtervezett két oldalbejáró és a szándékolt oszlopos homlokzat arról tanúskodik, hogy mind a Színházi Bizottság, mind Kagerbauer klasszicista stílusban akarta megújítani Thalia otthonát.

A múzeum építési körülményeiről a levéltári anyag és az épületről készült metszetek részletesen tájékoztatnak.

A *múzeumnak* szánt klasszicista nyári lakot a kerlési kastély és díszkert tulajdonosa, Bethlen Lajos építtette, tőle került Teleki József fő kormányzó, majd Mikó Imre tulajdonába (150. kép). Mikó Imre 12 hold parkkal együtt ajándékozta az alapítandó múzeum céljaira. Mivel azonban az épület eredeti formájában nem volt alkalmas a gyűjtemények elhelyezésére, a Múzeumi Bizottság úgy határozott — ennek is Mikó Imre volt az elnöke —, hogy átalakíttatja. Az átalakításhoz 1859. november 2-án Kagerbauer adott be tervet és költségvetést. Gondolkoztak azon is, hogy a földszintes részekre is emeletet húzzanak „egy Múzeumhoz megkívántató idom és csinosággal”, s ennek a változatnak is kiszámították a költségeit. Az anyagi alapok csekély volta miatt azonban egyelőre csak kevésre vállalkozhattak.

Az Egyesület jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy Kagerbauer mellett a magyar romantika neves építészt, Ybl Miklóst is felkérték a tervekészítésre. Ybl küldhetett is tervet az Egyesületnek, mert 1860 áprilisában — ekkor már végleg letettek az emelet megépítéséről — úgy határoznak, hogy Ybltől költségvetést is kérnek, rajzáért pedig 100 forintot küldenek neki.

A jegyzőkönyvek adatai szerint Ybl és Kagerbauer terve annyira egyidőben érkezett be (a Kagerbaueré talán még hamarabb), hogy ez utóbbit a pesti mester elképzelései semmiképpen nem befolyásolhatták. Mivel azonban az építkezés nem kezdődött meg azonnal, nem tartjuk kizártnak, hogy a kivitelezésre kerülő terven Kagerbauer esetleg Ybltől kapott ötletet is hasznosíthatott. Ybl rajza nincs meg a Múzeum-Egyesület egyleti levéltárában, lehet, hogy elkallódott, de az is lehet, hogy Kagerbauernek adták oda tanulmányozás végett. Amint az a közgyűlés határozataiból kiderül, mesterünk az átalakításhoz nemcsak egy tervet készített; ezek közül azt fogadták el, „mely az épületnek görög ízlésű külalakban leendő átalakítására vonatkozik”. E határozati pont különben azért is lényeges, mert teljes mértékben rávilágít a tervezővel szemben támasztott megrendelői igényre. A megrendelőnek a klasszicizmus felé hajló ízlése lehetett az oka, hogy Hottner Ferdinándnak a múzeum bővítésére vonatkozó, 1868. február 12-én keltezett romantikus felfogású tervei nem kerültek kivitelezésre (151. kép).

Kagerbauer a Mikó villan 1861 és 1864 között dolgozott, mialatt a tet-szetős külsejű magánlakást puritán középületté formálta át.

A Mikó villa 3 tengelyes emeletes középrészét gyámos párkány és sima attika zárta le, előtte pillérek és ión oszlopokon nyugvó, öntöttvas mellvédes erkéllyel. A két rövid, földszintes oldalszárny a főhomlokzat felé 1, az

oldalhomlokzat felé 3 tengelyes volt. A felette lévő nyitott terasz tömör mellvédje e résznek is attikaszerű lezárást biztosít. A központi rész oldalhomlokzatán lévő 8 ablak fölött nehéz, hármastagolású közös szemöldökpárkány nyugodott, melyet a tengelyeket elválasztó ión fejezetes pilaszterek támasztottak alá. A kellemes tömeghatású, mozgalmal épület klasszicista építészetünk egyik legegánsabb képviselője volt.

Kagerbauer az átalakítás során az épület arányain nem változtatott, csupán a célszerűség és a múzeumi jelleg hangsúlyozása érdekében végzett bizonyos módosításokat. Az oszlopos-pilléres homlokzati részt megtartotta, csak az erkély alatti áthajtót szüntette meg. Az erkélymellvéd urnáit eltávolította, a középrész három egyenes záródású ablaka fölé egyenes szemöldökpárkányokat iktatott, s a gyámos párkány és attika helyett timpanonnal zárta a homlokzatot. A két földszintes szárny tetőteraszát megszüntette, az oldalhomlokzatok fölé ugyancsak timpanont helyezett, az ablakokat pedig egytől egyig befalazta. Az ilyen módon tűzbiztossá tett helyiségekbe került a múzeum érem- és régiségára, valamint a természettudományi gyűjtemény.

Az átalakítással az épület méltóságosabb lett ugyan, de sokat veszített derűs könnyedségéből. Céljukat azonban maradéktalanul elérték: az egykori világot a legkevesebb költséggel alkalmassá tették a múzeumi gyűjtemények befogadására.

Mostani tudásunk szerint Kagerbauer a múzeum és a színház átalakítása után nem kapott több olyan megbízást, mely kikötötte volna, hogy a megrendelt épületet klasszicista stílusban tervezze meg.

AZ ÚJ IGÉNYLÉSE

Kagerbauer Antal munkásságának elemzésekor többször rámutattunk új iránti fogékonyságára s arra, hogy lényegében véve ez vezet el a romantikához is. Nála a történelmi stílusok felélesztése nem jelentett egyben hagyományörzést vagy éppen hagyománytiszteletet. Tudja ugyan, hogy romantikus templomaival, kastélyaival és síremlékeivel történelmi hangulatot teremt, de azt megrendelésre teszi, az építető kívánságának és elképzeléseinek minél tökéletesebb kielégítése érdekében. A kor, melyben élt, telítve volt a haladás gondolatával, az újnak az igénylésével, s amikor egy fejlődő város urbanizációs gondjairól esett szó, amikor nem a múlt idézése, hanem a jelen égető problémáinak a megoldása volt az építész feladata, akkor a történelmi stílusokból merítő Kagerbauer maga is részt vesz régi szép építészeti emlékek megsemmisítésében.

A XIX. század elején fellendült városi építkezésekhez a romladozó városfalakból hordták a követ. Mikor Kagerbauer 1838-ban átveszi a Híd utcai nagyhíd építésének munkálatait, akkor a Szappan utcai várfalról származó építőkövekhez a Közép és Király utcai várfalak fundamentumaiból kér további építőanyagot. A városházához ugyancsak várfalról való követ használnál, s azt kaphatott a Magyar utcai templomhoz is; a tized lakossága ugyanis panaszt emelt ellene, amiért a lebontott várfalat nem hordatja el, s ezzel a víz lefolyását megakadályozza. De jó vállalkozó lévén, várfalról származó követ használ magánépítkezéseihez is; a Szappan utcai és Monostor úti várfalról sok követ vásárol.

1841-ben a városnak még 5 jó állapotban lévő bástyája van. Mivel

a várfalakból származó kő aránylag olcsó es jó építőanyag volt, Kagerbauer a kisujját sem mozgatta az akkoriban sok vitát kiváltó Monostor úti és Közép utcai kapubástya megmentése érdekében. 1841-ben, mikor a monostori kapubástya sorsáról kellett döntenie, Kagerbauer még elkészíti lebontásának és renoválásának költségvetését is, de mikor 1844-ben a Közép utcai toronyról kérnek tőle véleményt, annak ellenére, hogy a hasadásokra ragasztott papírok épek maradtak, tehát nem jeleztek további romlást, Kagerbauer nem tartja érdemesnek megjavítani. Indítványából az tűnik ki, hogy ha a város egyelőre nem akarja lebontani, akkor még várjanak vele, egészen addig, amíg megsemmisítése elodázhatatlanná válik. Később Kagerbauer aktív közreműködésével ezt is lebontották. Mentségére szolgáljon, hogy akkor még nem élt a köztudatban a letűnt századok építészeti emlékeinek tisztelete; mindenki csak a város fejlődésével, modernizálásával törődött.

Ez a cél lebegett Kagerbauer szeme előtt is, s ezért foglalta írásba a gátak és malmok helyzetének megjavítására, a Szamos medre megtisztítására vonatkozó elképzeléseit — míg a vízmeder „betonnal” való beöntésének lehetőségét is felvetve —, ezért foglalkozott behatóan a városi malmok vizének célszerűtlen kezelésével, az útszabályozás, a járdakészítés kérdésével, a „vízvezetés” ügyével, melynek megoldását nemcsak a tűzveszék megfékezése szempontjából tartotta elsőrendű fontosságúnak, hanem a városi polgárok kényelme szempontjából is, el egészen a városi mosodák felállításáig. Úgy vélte, hogy elképzeléseinek megvalósítását, a sugáregyenes utcák kialakítását a városi polgárok zsugoriságán kívül éppen a régi tornyok és falak gátolják a legjobban. „Kolozsvárnak ismerte minden házát, minden zugát — írja róla ismeretlen nekrológírója a Magyar Polgárban. — Az ötvenes években nagyszerű tervet készített, mely Kolozsvárt kiemelve rongyosságából a fővárosok közé. E terv egy hosszú élet tapasztalatai- s szorgalmas tanulmányaival készült. Ha valamikor eszébe fog jutni Kolozsvár képviselőinek a város rendezése, ne feledjék a lomtárban ezt a tervet. Műretek ez a maga nemében, s csak egy nyugodtan számító kéz kell még hozzá, mely alkalmazni tudja ezt Kolozsvár jelen viszonyaihoz, s tekintetbe vegye, hogy e terv készítése óta majdnem két évtized telt el.” Kagerbauer terve, amíg aktuális volt, soha nem valósult meg, később átlépett rajta az idő. De több mint egy évszázad távlatából is elismeréssel kell megemlékeznünk róla, mivel messzemenő előrelátással vette figyelembe egy fejlődő, iparosodó város leendő szükségleteit.

A klasszicizmus és romantika jeles erdélyi képviselője aránylag korán, 58 éves korában halt meg Tordán, ahogy gyászjelentése mondja: „hosszas elgyengülés után”. Említett nekrológírója szerint „értelmes, mély ismerem építész volt, aki maga után sok szép emléket hagyott”. Tanulmányunk célja a felkutatott „szép emlékek” bemutatása volt.